

HOOFDSTUK IV.

SYNTAXIS.

De algemene grondslagen van de Afrikaanse zinsbouw zijn dezelfde als die van de Nederlandse. In 't vorige hoofdstuk zijn echter reeds enige afwijkende bijzonderheden besproken, die vooral verband houden met 't meer analytische karakter van 't Afrikaans. Hier volgt nog een aantal van de meest opvallende verschilpunten. Zij betreffen vooral gevallen waar de Afr. zin meer of wel minder woorden eist dan de Ndl., verder waar 't zelfde woord een andere funktie in de zin heeft of waar de woordorde anders is.

(1) Het direkte voorwerp *kan* (doch *hoeft* niet) in 't Afr. uitgedrukt te worden door *vir* + Vnwd. of Zst. Nwd., indien het Voorwerp een persoon is. Dus: *Ons het (vir) hom gehelp; Het jij al (vir) Oom Piet gesien?* Maar 't is *niet* mogelijk te zeggen: *Hulle het al vir die os geslag* enz. Waar een Vnwd. voorafgegaan wordt door een Bijwd. is *vir* noodzakelijk, b.v.: *Jij moet (vir) hom nie slaan nie* maar *Jij moet nie vir hom slaan nie; ek sal (vir) hom gou reg help* maar *ek sal gou vir hom reg help*.

(2) Ontkenning:

Als algemene leiddraad kan gelden dat 't Afr. steeds *nie* aan 't eind van een ontkenkende zin verlangt, en indien de ontkenning alleen maar een deel van de zin betreft, dan onmiddellijk na de woorden, waarop ze betrekking heeft. Heeft de ontkenning nu volgens de Ndl. zinsbouw deze positie, dan is er geen verschil in de bouw van de Ndl. en de Afr. zin; staat de ontkenning echter in de Ndl. zin meer naar voren, dan behoudt ze deze positie in 't Afr., doch wordt nogmaals uitgedrukt — en wel altijd door *nie* — aan 't eind van de zin of 't zindeel waarop ze betrekking heeft. Hier volgt een nadere uiteenzetting:

A. Enkelvoudige zinnen:

(a) (I) In negatief stellende zinnen met *nie* heeft het Afr., indien het Ww. enkelvoudig is (d.i. geen hulpww. bij zich heeft)

en door geen andere woorden dan de ontkenning, of een modaal Bijwoord of Pers. Vnwd. + ontkenning, gevolgd wordt, slechts een enkel *nie*; zijn er echter ook andere woorden na het Ww., dan wordt *nie* na het laatste woord herhaald, b.v.: *Ek gaan nie; Hulle meen dit dalk nie; Ons kom zeker nie; Ek glo hom nie; Die eerste optree van die nuwe parlamentslid bevredig ons nie.* Maar: *Ek gaan nie saam nie; Hulle meen dit nie opreg nie; Ek glo nie vir hom nie; Ek sien nie die slang nie.*

Opm. Vóór het direkte voorwerp, ook indien dit bestaat uit een Pers. Vnwd. of Zst. Nwd. + *vir*, kan *nie* weggelaten worden, b.v.: *Ek sien die giftige slang nie; hij sien vir Oom Piet nie; ek glo vir hom nie.* In dit geval draagt *nie* een (neven-)aksent in de zin, terwijl het als tweede woord van ontkenning altijd zonder klemtoon is.

(II) Gebiedende zinnen worden evenals stellende zinnen behandeld, b.v.: *Moe nie; val nie; vertrou hom nie; beskuldig (nie) vir haar nie; val nie om nie; vertrou (nie) die liewe vrede nie.*

(III) Waar het onderwerp het gezegde volgt (dus ook in vragende zinnen) is de positie van het niet-herhaalde *nie* onmiddellik na het onderwerp of Pers. Vnwd., b.v.: *Vir hom skrik ek nie; Waggel die mure, langes die kant van die water, nie? Skaam hij hom nie?*

Volgen er nog andere woorden, dan wordt de ontkenning evenals bij (I) en (II) herhaald, b.v. *Glo hij (nie) die verhaal nie? Hinder ek (hie) vir jou nie? Gaan jij nie saam nie?*

(b) Indien *nie* in enge samenhang staat met een ander woord dan het Ww., dan wordt het na dat woord herhaald, b.v.: *Nie die man nie, maar die vrou was die skuldige; wit mense, en nie swartes nie, het dit gedoen.*

Opm. De koppelwerkwoorden hebben enkel *nie* als er geen ander woord (behalve modaal bijwoord) na 't Ww. komt, anders dubbel *nie*, b.v.: *Ek is nie, maar: Ek is nie jij nie; Hij blij mis nie, maar: Een mens blij mis nie een kind nie; Hij word nie wijs nie.*

(c) Andere ontkenkende woorden dan *nie* — zoals *niemand, geen(een), nooit, nimmer, nêrens, niks* — moeten steeds door een tweede ontkenning en wel 't woord *nie* gevolgd worden, b.v.: *Niemand dink dit nie; Waar het hij dit weggesteek? — nêrens nie. Sal jij dit weer doen? — Nee, nooit nie.*

Opm. *nie* wordt soms na deze woorden weggelaten, gewoonlik wanneer op enigszins verbolgen toon gesproken wordt, b.v.: *Wat het jû gekrij? — Niks!*

(d) Samengestelde Ww. (hoofdw. + hulpw.) eisen steeds een dubbele ontkenning. Waar *nie* de eerste ontkenning is, daar

staat het onmiddellik na het hulpww., Vnwd. of modaal Bijwd.; het tweede *nie* staat steeds aan 't eind van de zin, b.v.: *Hij het nie weggeloop van die spook af nie; die bul het nie die kind gestoot nie; die onderwyser sal hom mis nie uitskel nie; ek sal die vent niks gee nie; niemand het na hom geluister nie.*

Opm. (I) De eerste ontkenning kan vóór of ná 't direkte voorwerp — ook indien dit door *vir* + Zst. Nwd. of Vnwd. gevormd wordt — staan, b.v. *Ek het nie vir hom gesien nie*, of: *ek het vir hom nie gesien nie; die bul het die kind nie gestoot nie*, of: als boven.

Opm. (II) In sommige streken (Transvaal) kan men 't tweede *nie* onmiddellik na 't hoofdw. plaatsen en dan herhalen aan 't eind van de zin, b.v.: *Hij het nie weggeloop nie van die spook af nie.*

B. Samengestelde zinnen:

De konstruktie verschilt in verschillende delen van het spraakgebied.

(a) Voor het grootste gedeelte van 't spraakgebied geldt deze regel, dat bij ontkenning van het Ww. van de hoofdzin de eerste negatie dezelfde positie heeft als in de enkelvoudige zin, doch dat 't tweede *nie* naar 't eind van de samengestelde zin opgeschoven wordt; waar de eerste negatie aan 't eind van de samengestelde zin staat, is er natuurlijk geen aanleiding voor 'n tweede *nie*, b.v.: *Hij is nie 'n papbroek nie*, maar: *hij is nie 'n papbroek wat sij eie nasionaliteit verlogen nie; Ons beskuldig niemand onregverdig nie*, maar: *Ons beskuldig hom nie daarvan dat hij die perd gesteel het nie; dat hij sal kom, glo ek nie.*

(b) In 't Noorden (Transvaal) kan men 't tweede *nie* in dezelfde positie als in de hoofdzin hebben en dan aan 't eind van elke bijzin herhalen. Men krijgt dan een opeenhoping van *nie*'s, b.v.: *Hij het nie weggeloop nie, vir die spook nie, wat aangekom het nie; hij is nie 'n papbroek nie, wat sij eie nasionaliteit verlogen nie; ons beskuldig hom nie daarvan nie, dat hij die perd gesteel het nie.*

(c) Waar de ontkenning op 't Ww. van 'n bijzin of op een ander woord dan 'n Ww. betrekking heeft, daar wordt de dubbele negatief natuurlijk in enge samenhang met die bijzin (die zelf ook samengesteld kan zijn) of met dat woord gekonstrueerd, b.v.: *Hij dink dat hij nie 'n fout kan maak nie; die wat niks doen nie, het die lekkerste lewe.*

Opm. Volgens de gewone bouw van de afhankelijke zin staat 't eerste *nie* natuurlijk onmiddellik na 't onderwerp.

(d) In een samengestelde zin, die bestaat uit een reeks ontkenkende zinnen, wordt *nie* gewoonlijk slechts eenmaal schijnbaar overtoellig gebruikt, n.l. aan 't eind van de samengestelde

zin, b.v.: „Laat ons nie vergeet dat die hoë ouderdom van partij geen waarborg is vir ons om te dink dat ons nie jong sal sterwe nie”; Ek het nie geweet, of dit onwaar was dat hij daar nie gewees het nie. Daarentegen komen echter ook zinnen als de volgende voor: *Ek sal nie glo dat geen mens ooit op daardie berg, wat tog nie heeltemaal ontoegankelijk is nie, gewees het nie.*

(e) Op elkaar volgende hoofdzinnen worden als aparte eenheden behandeld, b.v.: *Hij verstaan nie veel van die politiek nie, want hij het maar kort skool gegaan.* Ook kan 'n stempauze soms veroorzaken, dat *nie* vóór 't eind van de zin komt te staan, b.v.: *Hij beheers nie sij stem nie, iets wat hom duur sal te staan kom; hij vier nie Dingaansdag nie, 'n aanduiding van sij gebrek aan vaderlandsliefde.*

(3) (a) De voorzetsels *in*, *uit* en *aan* kunnen na het Zst. Nwd. of Vnwd. (met bijbehorende woorden) herhaald worden (vgl. Du. *aus.... heraus in.... hinein*), b.v. *Hij spring (in) die water (in); hij lê in die water (in); hij kom (uit) die skool (uit); hij is uit die pad (uit); hij sit die pleister aan sij lip (aan); die voël vlieë (uit) die boom wat bij die rivier staan (uit).*

(b) Evenzo kan het bijwoord *al* na het woord of de groep woorden, waarbij het hoort, herhaald worden (vgl. het Noord-Hollands dialect), b.v.: *Dis (al) lank (al); dis (al) meer as 'n jaar (al); hij het dit (al) gedoen (al).*

(c) Op gelijke wijs kan het voorzetsel *met* worden gevolgd door *saam*, b.v.: *Hij gaan met mij (saam).*

Waar *met* geen associatie, maar een instrument aanduidt, is deze konstruktie plaatselik beperkt tot 't Bovenland, b.v. in zinnen als: *Die jong het die ezel met die sambok (saam) geslaan.*

(4) Werkwoorden, Zelfstandige Naamwoorden, Bijwoorden en Bijv. Naamwoorden kunnen om een speciaal begrip uit te drukken onmiddellik herhaald worden.

(a) Door de herhaling krijgt het werkwoord iteratieve betekenis (Ndl. *bij tussenpozen + Teg. Deelwd.*), b.v.: *Hij loop staan-staan; hij werk rus-rus; hij trek ruk-ruk*, waaruit zich duratieve betekenissen ontwikkelen kan (Ndl. *al + Teg. Deelwd.*), b.v.: *Hij kom sing-sing, fluit-fluit die saal binne; hij sê dit so lag-lag.*

Opm. (I) Deze herhalingen kunnen ook de funktie hebben van bijvoegelik gebruikte Teg. Deelwdn., b.v.: *'n staan-staan lopies; 'n sukkel-sukkel draffies; 'n lag-lag gesig.*

Opm. (II) Overdrachtelik betekent *fluit-fluit*: zonder moeite.

(b) Door de herhaling van het *Zelfstandige Naamwoord*

wordt eveneens een iteratieve handeling uitgedrukt, b.v.: *Hulle kom klompies-klompies aan*, in groepjes, telkens weer 'n groepje, *hij drink die medisijne so bietjie-bietjie*, telkens weer een beetje; *dit reën ruk-ruk*, bij tussenpozen, (*ruk* als Zst. Nwd. = *poos*). Verbonden met het Ww. *speel* wordt 't herhaalde Zst. Nwd. in distributieve zin gebruikt, b.v.: *handjie-handjie*, *voetjie-voetjie speel* = met elkaars handen, voeten spelen, *tol-tol*, *perd-perd speel* = ieder met een tol, paard spelen.

(c) Het herhaalde *Bijwoord* of *Bijv.* Nwd. heeft in 't Afr. evenals in 't Ndl. (vgl. *heel*, *heel veel*) intensieve betekenis, doch komt er veelvuldiger voor, b.v.: *gou-gou*, heel gauw; *nou-nou*, heel gauw of heel kort geleden; *pik-pik donker*, zeer donker; 'n *klein-klein beetjie*, zeer klein beetje; 'n *dun-dun skijtjie*, zeer dun schijfje.

Opn. (I) Enigszins plat zijn versterkte uitdrukkingen als: *Dood is hij dood; so waar as waar*.

Opn. (II) *kort-kort* = met korte tussenpozen, dus iteratief (vgl. Ndl. *korts*).

(5) Behalve na hulpwerkwoorden gaat de *Onbepaalde* Wijs gewoonlik vergezeld van *om*, dat soms echter weggelaten kan worden, b.v.: *Om dit te sê, is die toppunt; om te glo is om salig te word; hij het vergeet om te kom; hij het betowie (om) dit te doen*.

Voor al onnederlands klinkt het Afr. *om* na de vraagwoorden: *hoe, waar, wat, wie, welke, watter (een), wie sijn* enz. en na *sonder*, b.v.: *ek weet glad nie, hoe om dit aan te pak nie; hulle weet nie watter een om te kies nie; sonder om 'n sekonde te aarsel grijp hij die dief*.

(6) *Bokant*, *onderkant*, *deuskant (duskant)*, *anderkant*, *oorkant*, *binnekant*, *buitekant* worden als voorzetsels gebruikt, (vgl. Du *oberhalb, unterhalb, diesseit, jenseit, innerhalb, ausserhalb*), b.v.: *Die huis lê o o r k a n t die rivier*, Ndl. *het huis ligt a a n d e o v e r k a n t v a n d e rivier*.

(7) (a) Het Afr. laat het *lidwoord* weg in bepaalde uitdrukkingen, zoals: *ander werk, maand, jaar* (Ndl. *de andere d.i. volgende week* enz.); *vanjaar* (Ndl. *van 't jaar*); *verspot*, b.v. *hij hou hom verspot* (Ndl. *voor de spot* d.i. als iemand die de spot drijven wil); *vergek*, b.v.: *hij hou ons vergek* (Ndl. *voor de gek*); *partij ('n partij)*, b.v.: *partij dink so* (Ndl. *sommigen*); *mens* (Transvaals) naast 'n *mens*, b.v.: [*n*] *mens moet oppas*.

(b) Evenals 't ouder Ndl. heeft 't Afr. geen lidwoord vóór zelfstandig gebruikte Bezitt. Vnwdn., b.v.: *Dis mijne en nie jouwe nie*.

(c) Ook vóór een overtreffende trap kan *die* weggelaten worden, b.v.: *Hij is (die) beste in die klas*.

Opm. Waarschijnlijk moeten we deze eigenaardigheid ook op de bodem zien van het dan door kontaminatie ontstane syntakties gebruik in Afr. van *windmaker* en *skelm* (vgl. No. 11).

(8) (a) In een aantal beschrijvende uitdrukkingen laat 't Afr. 't woord van vergelijking (en 't Lidwd.) weg, b.v.: *knipmes rij*, zó rijden, dat de nek van 't paard er als 'n knipmes uitziet; *lepel*, *velling lê*, als lepels vellingen liggen, (vgl. ouder Ndl. *bril zien* = als door een bril zien(?).)

(b) In andere wordt 't voorzetsel (en 't Lidwd.) weggelaten, b.v.: *Hij dans binnebout d. i. tegen de b.*; *hij het die kos kaf geloop d.i. tot kaf g.*; *dooie rus skiet d.i. op dode rust s.* (vgl. Ndl. *scheep gaan*, *paardrijden* enz.); *kopslaan d.i. met de kop s.* (vgl. Ndl. *schuitje varen*).

Met (+ het Lidwd.) wordt heel dikwels weggelaten vóór langere uitdrukkingen, die bijvoegelijke of bijwoordelijke funktie kunnen hebben, b.v.: *Hij lê been-in-die-lug*; *Hij staan wijë-been*; *Hij loop hoed-in-die-hand*; *Die hondjie kom stert-tussen-die-bene nader*; *Ek kan dit toe-oë sien*.

(9) Door middel van samengestelde Bijv. Nwdn. kan 't Afr. op beknopte wijze bezit uitdrukken, b.v.: *Hij is droë-lewer* (Ndl. Hij heeft een droge lever, is een droge lever hebbend, is droog wat betreft de lever), *lekker-lijf*, *hoenderkop*, *kopsku*, *malkop* enz. (vgl. Ndl. *platzak*, *bek-af*).

(10) (a) Voorwerpszinnen hoeven niet door middel van het voegwoord *dat* aan het Ww. van *zeggen*, *geloven*, *denken* enz. verbonden te worden. Als *dat* uitblijft, is de woordorde in de voorwerpszin die van de direkte rede. Voor 't Afr. spraakgevoel is er niet iets weggevallen en er wordt dus geen pauze in 't spreken gemaakt, b.v.: *Ek glo dat dit waar is*, naast: *ek glo dis waar*; *hij sê (dat) hij verwag, dat ons met die eerste trein sal kom*, naast: *Hij sê, hij verwag ons sal met die eerste trein kom*.

(b) *Dat* kan ook weggelaten worden als tweede deel van de voegwoorden *omdat* en *nadat*; dan is de woordorde van de afhankelijke zin echter die van de indirekte rede, b.v.: *Sij is kwaad om(dat) hij daarvan gepraat het*; *Hij het gekom na(dat) alles voorbij was*.

(11) (a) De woorden: *windmaker* en *snoep* worden steeds als Bijv. Nwdn. gebruikt. Dus: *Hij is windmaker, snoep*; — *skelm* als Bijv. Nwd. of Zst. Nwd., dus: *Hij is skelm* of 'n *skelm*.

(b) *Honger, dors, spijt, jammer, lus, vaak* kunnen met *hê* óf *wees* gebruikt worden, b.v.: *Hij het of is honger, lus* enz.

(c) *skaam* wordt alleen met *wees* gebruikt, b.v.: *Hij is skaam*, ((Ndl. *beschaamd, verlegen*), doch kan als Zst. Nwd. gebruikt worden in aoristische zinnen, b.v.: *Hij krij skaam*.

Opm. (I) Deze woorden kunnen ook als attributieve Bijv. Nwdn. gebruikt worden, b.v.: 'n *windmaker kêrel; 'n skelm os; 'n honger maag; 'n jammer hart; 'n skaam nôientjie*.

Opm. (II) In *windmakerig, snoeps, skelms, hongerig, dorstig, vakerig, skamerig*, betekent de uitgang *-erig* of *-s* in 't Afr. *enigszins, 'n weinig; lustig* heeft dezelfde betekenis als in 't Ndl.; *spijtig* is geen gebruikelijk woord in hedendaags Afr.

(12) Ook andere woorden kunnen in 't Afr. een andere funktie in de zin hebben als in 't Ndl.

(a) Oorspronkelijke Bijwoorden worden, niet slechts literair, doch ook in de gewone spraak als Bijv. Nwdn. gebruikt, b.v.: *toe oë, 'n reguit pad; 'n pen-orent houding; 'n reg-af steilte*.

(b) Het Afr. taalgevoel laat het gebruik van enkele Zst. Nwdn. als Ww. toe, die 't Ndl. weigert, b.v. *Hij skuld mij honderd pond* Ndl. is *schuldig* (vgl. Du. *er schuldte mir*); *hij doring* (vrijt) *daar*; daarentegen weigert 't Afr. andere die 't Ndl. toelaat, b.v. Ndl.: *tennissen, voetballen, schaken*, Afr. *tennis, voetbal, schaak speel* (vgl. Du. *Tennis, Schach* enz. *spielen*).

(c) De overgang Bijv. Nwd. > Ww. is in 't Afr. geen levend middel tot taalverrijking meer. Het Afr. taalgevoel weigert woorden als *bitteren* en vooral de inchoatieven *groenen, rûpen, duisteren* enz. (Afr. *bitters drink; groen, rûp, duister word*); doch niet die welke met een voor- of achtervoegsel gevormd worden zoals: *verander, vermeerder, beveilig, ontheilig, reinig, vestig* enz. *Dood*, b.v. „*Die witmens hij dood later*” (Ndl. zal *sterven, gedood worden*) komt enkel in kleurlingen-Afr. voor.

Opm. Overg. Ww. als: *wit, ledig, rig*, zijn óf oude overleveringen óf nieuwe ontleningen.

(d) Het Ww. *verniet* wordt ook Onoverg. gebruikt, b.v.: *Die wa verniet* (Ndl. *gaat stuk*) *baing*.

(e) Door het vlug spreken is een nieuw modaal Bijwoord *glo* ontstaan uit 't Ndl. *geloof ik* en een nieuw vraagwoord *hoekom* uit 't Ndl. *hoe komt het dat* = *waarom*, b.v.: *Dit is glo waar; hoekom sê jî niks?* Het Aanw. Vnwd. *diè* kan de funktie van *daarom* vervullen, b.v.: *Dis diè wat hij so praat*.

(f) In Hottentotte- en Boesman-Afrikaans komt *oor* (Ndl.

over) voor als Ww., b.v.: *Hij het die berg geëor*, hij is over de berg gegaan.

(13) (a) Het Hulpww. *sal* staat steeds vóór, nooit nà, het hoofdww., b.v.: *Hij vra: „wat sal ons met die man doen”; hij vra, wat ons met die man sal doen.*

(b) In direkte rede gaan *hê*, *wees* en *word* het hoofdww. vooraf, b.v.: *Hij het daentoe gegaan.* In indirekte rede volgen deze woorden steeds het hoofdww., b.v.: *Ek glo, dat hij daentoe gegaan het.*

Opm. Een konstruktie als: „*van wat jý lewers nooit nie het gesien*” is alleen mogelijk bij wijze van dichterlike vrijheid.

(14) Het voorzetsel *vir* heeft veel veld gewonnen ten koste van andere voorzetsels, v.bb.: *Hij sal die brief vir mij stuur; gee dit vir hom; hij sê Oom vir mij; die strýd vir die vrijwording; wag vir mij; kijk vir haar* (vgl. ook p. 78).

Ook andere voorzetsels hebben in 't Afr. een andere funktie dan in 't Ndl., b.v.: *Die Boere het 'n overwinning behaal oor die Engelse; Die man staan langs (Ndl. naast) die ashopie.*

(15) In Kaffer-Afrikaans en Afrikaans, dat tegen Kaffers gesproken wordt, wordt dikwels een woordorde gebruikt die nauw overeenkomt met de woordvoeging der Kaffertalen. (Dezelfde woordorde in de afhankelijke bijzin als in de hoofdzin, weglating van het Betrekk. Vnwd., het Hulpww. vlak vóór het Hoofdww. enz.), b.v.: *Ek sê vir jou, jý moet kom hier; die koei ons het geslag, hij was spekvet.*
